

INHOUD

‘Naar de tropen’ 9
Voorwoord

DEEL I HET ONTSTAAN VAN EEN NEDERLANDS WERELDRIJK

- 1 ‘Als een zeilschip onder volle tuigage’ 22
Een rede van koningin Wilhelmina
- 2 ‘Het grootste avontuur van de Nederlanders’ 30
De groei van een overzees wereldrijk
- 3 ‘De Bosnegers zijn gekomen!’ 60
Slavernij en het Nederlandse wereldrijk
- 4 ‘Een rilling door het land’ 78
Nederlandse kritiek op het kolonialisme
- 5 ‘Een gewenschte vrucht van ons Bestuur’ 109
Het nationalisme in de Oost tot 1918
- 6 ‘De vrijheidsgloed die wij bewonderen’ 128
*Het achterwege blijven van nationalisme in de West tot
de Tweede Wereldoorlog*
- 7 ‘Zo hecht als de Mont Blanc in de Alpen rust’ 154
Het Indonesisch nationalisme tot de Tweede Wereldoorlog

DEEL II
DE ONDERGANG VAN
HET NEDERLANDSE IMPERIUM

- 8 'Een kind dat graag groot wil zijn' 182
De ontwikkelingen tijdens de Tweede Wereldoorlog
- 9 'Dankbaarheid en eeuwige vriendschap' 217
Nederland en Indonesië, 1945 - maart 1947
- 10 'Het falen der generaties' 238
Naar de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië, 1947-1949
- 11 'Definitieve opheffing van de koloniale verhouding' 272
Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen, 1945-1954
- 12 'Zwarte Sinterklaas' 304
Nederland en Indonesië, 1949-1957
- 13 'Zelfzuchtig altruïsme' 317
Het eenzame avontuur op Nieuw-Guinea, 1949-1962
- 14 Het Koninkrijk als 'anachronisme' 347
De ommekeer in het dekolonisatiebeleid voor de West, 1955-1970
- 15 'Het diepe in!' 372
Nederland en de Surinaamse onafhankelijkheid, 1970-1975

DEEL III
DE ONGEWILDE VESTIGING
VAN EEN POSTKOLONIAAL KONINKRIJK

16	‘Meer een hoteiland dan een natie’ <i>De status aparte van Aruba, 1975-1985</i>	402
17	‘Voor ons hoeft het niet’ <i>Naar een ommekeer in het dekolonisatiebeleid, 1985-1990</i>	420
18	Naar een nieuw gemenebest <i>Nederland en de West, 1990-2000</i>	444
19	‘De huisregels van het Koninkrijk’ <i>De staatkundige hervorming, 2003-2010 (I)</i>	469
20	‘Bijzondere gemeenten van Nederland’ <i>De staatkundige hervorming, 2003-2010 (II)</i>	502
21	Naweeën en onbetaalde rekeningen <i>De naweeën van het dekolonisatiebeleid</i>	517
22	Slotsom <i>Het Nederlandse dekolonisatiebeleid: slotsom</i>	556
	Verantwoording	578
	Literatuurlijst	582

‘NAAR DE TROPEN’

Voorwoord

De geschiedenis van generaties Nederlanders is verweven met de dekoloniaties. Ik neem mijzelf als voorbeeld. Toen ik in 1946 in mijn geboortedorp aan de Veluwezoom naar school ging, hadden wij ons Indië nog. In de klas hing een prent aan de wand van een blanke militair, de sabel opzij, die in de zonsopgang op zijn paard zit aan de rand van een sawah. Een Javaanse boer plant, beschermd door het koloniale leger, zijn rijst. We moesten de kaart van het tropische eilandenrijk uit ons hoofd leren, compleet met de snoeren van eilanden: Bali, Lombok, Soembawa, Soemba, Flores...

Op het schoolplein zongen we lelijke liedjes over de nationalistische stokebrand die ons die ‘gordel van smaragd’ af wilde pakken: ‘En wat doen we met Soekarno als hij komt? We maken er kachelhoutjes van!’ Onze plaatselijke voetbalclub leed een gevoelig verlies toen enige van de beste spelers als militair naar Nederlands-Indië werden gezonden om er recht en orde te herstellen. Het dorp was trots op onze jongens en met de harmonie voorop werden ze bij hun terugkeer een paar jaar later feestelijk weer ingehaald, op eentje na, die er ‘gevallen’ was. Thuis waren wij maar

wat blij dat mijn vader werd afgekeurd voor dienst in Indië; later bleek dat hij een ziekte onder de leden had, waaraan hij jong zou overlijden.

Het eerste meisje op wie ik verliefd werd was bruin, de dochter van een Indo-Europese officier uit het koloniale leger die na de soevereiniteitsoverdracht de wijk had genomen naar zijn ‘moederland’, waar hij nooit eerder geweest was; ik zat achter haar in de klas en raakte bedwelmd door de zwarte haartjes in haar bruine nek, de zweem van de tropen die om haar heen hing. Ik las boeken over Marco Polo en Jan Huygen van Linschoten en mijn moeder spaarde de koffiepunten van Douwe Egberts voor de plaatjes die je in een boek kon plakken dat *Naar de tropen* heette. Ik kon er uren in kijken.

Uit de radio klonken in die dagen bittere verslagen over showprocessen in Indonesië tegen twee Hollanders die in de vroegere kolonie hadden gewerkt en nu van landverraad beticht werden – stank voor dank, vond men in Nederland. Toen hun Nederlandse advocaat onder bedreigingen van Indonesische zijde het land moest ontvluchten en zijn echtgenote Mieke Bouman, een lerares klassieke talen, onverschrokken de verdediging van hem overnam, werd zij prompt de heldin van de hele natie, ook van ons schoolkinderen.

Als we naar de nabije stad fietsten, zagen we achter het hek van de voormalige buitenplaats Bronbeek oude mannen op bankjes zitten in het uniform van veteranen van het koloniale leger; met bewondering zagen we iedere ochtend dat ze voor dag en dauw met groot geduld de datum van die dag alweer met kleine mosplantjes hadden aangebracht in een plantsoen bij het huis van de generaal die het bevel over hun tehuis voerde. Op zaterdagavond laat kwam je de veteranen vaak aangeschoten in de trolleybus tegen. Iedereen kende Flip de Fluitier, die naar alle Arnhemse meisjes floot, onder zijn uniformpet een Vitesse-mutsje droeg en meestal dronken was. Groot was de teleurstelling toen ik gewaarwerd dat die datum elke dag door professionele tuinlieden kant en klaar met één zwaai in dat plantsoen werd geplaatst – het was net zo erg als de gewaarwording dat Sinterklaas niet bestaat.

We waren ons ervan bewust dat Nederland nog meer koloniën had. ‘Er komt een neger uit Zuremane!’ jubelde een klasgenoot op

een dag bij het uitgaan van de school en de volgende middag paradeerde door het handwerklokaal een zwarte man uit Suriname in een donker driedelig kostuum, die zichzelf ‘bosneger’ noemde en voordeed hoe hij een emmer water op zijn kroeskop kon dragen zonder een druppel te morsen. Ik had van huis een kwartje meegekregen, want hij kwam geld inzamelen voor de mensen in zijn arme land. Een oom van mij ging werken bij Shell op Curaçao en het tweede meisje op wie ik verliefd werd kwam daarvandaan; ’s zomers liep ze op blote voeten door ons dorp, alsof de zwoele passaatwind ook bij ons woei.

Er woonden in de villawijken van ons dorp veel families uit Indië, planters, bankiers en koloniale ambtenaren. Ontijdig uit het paradijs overzee verdreven rentenierden zij. Mijn moeder kon er schamper over spreken: rijk geworden over de ruggen van de inlanders en nu lekker een lui leventje leiden. In een rijtjeshuis dicht bij ons woonde een zwijgzame donkere kantoorbediende van wie ik pas veel later hoorde dat hij uit Suriname kwam. Bij schoolvriendjes thuis – hun ouders geen koloniale, maar ‘kleine luyden’ – hingen Javaanse batikdoeken tegen de schoorsteenmantel, met een kris schuin erop. Mijn vader luisterde graag naar de nostalgische klanken van de Mena Moeria Minstrels over het wonderschone Ambon. Later klonk soms muziek uit de West uit de radio, van Max Woiski, met liedjes die meer koddig dan weemoedig waren, zoals *BB met R, dat is bruine bonen met rijst*.

Toen ik aan het eind van de jaren vijftig in Amsterdam studeerde, colporteerde ik met ansichtkaarten waarop de hoofden van premier Jan de Quay en minister Joseph Luns gemonteerd waren op de lijven van Papoea’s met enorme peniskokers voor. De strijd van Nederland voor hun zelfbeschikkingsrecht en het behoud van hun land, westelijk Nieuw-Guinea, vonden wij, linkse studenten, namelijk bespottelijk. Dekolonisatie was een hoog ideaal en de Indonesische president Soekarno had volgens ons het volste recht ook dat laatste deel van de kolonie op te eisen. Op de collegebanken zat ik naast jongens uit de Antillen die ook aan de Nederlandse heerschappij over hun eilanden een eind wilden maken en onze socialistische studentenvereniging nodigde een Surinaamse spreker uit die vurig pleitte voor de onafhankelijkheid van zijn land.

Een Hollandse erfenis

Na mijn studie in de politieke en sociale wetenschappen werd ik journalist en in december 1970 reisde ik voor het eerst naar Suriname. Ik werkte toen voor de *Haagse Post* en de VPRO. Die omroep had geld over op het reisbudget, dat moest dus voor het eind van het jaar op (anders kregen ze volgend jaar minder), en wilde ik niet eens poolshoogte nemen in de West? Ik was net getrouwd en Ila ging mee. Zij was werkzaam in het opbouwwerk in de nieuwe Amsterdamse wijk Bijlmermeer, waar steeds meer Surinamers de hoogbouwflats betrokken – zij wilde graag zien waar die vandaan kwamen. De reportages die ik over ‘onze Achterhoek in de tropen’ schreef en voor de radio maakte, waren vervuld van schaamte over de verwaarlozing van het land. ‘Suriname is nog niet, Suriname moet nog worden, en u moet ons helpen te worden,’ zei een oude zwarte man en ik voelde me gegeneerd. Dat de meeste Surinamers niet van ons Nederlanders af bleken te willen, schreef ik toe aan een door koloniale indoctrinatie verwrongen bewustzijn.

Met Suriname is het zo: je raakt eraan verslingerd of je wilt er nooit meer heen. Voor Ila, die het er te benauwd vond, gold het laatste, voor mij het eerste. Was het een hang naar het exotische dat toch zo Nederlands was? De weelderigheid van de natuur? De zoete geur van het verval? Of was het, stiekem, ook de invloed die je er had als journalist uit het moederland waaraan daar alles werd afgemeten? Je was er een beetje in de positie van de plantageopzichter die de stand van zaken kwam opnemen en wel wist hoe het er verder moest: naar onafhankelijkheid natuurlijk.

In de Bijlmermeer interviewde ik in 1973 de schrijfster Bea Vianen over haar boek *Strafhok*, zoals zij haar geboorteland Suriname noemde. We werden verliefd en gingen op reis naar Saba dat, toen mijn reportage in de *Haagse Post* verscheen, op het omslag ‘ons kleinste waddeneiland in de tropen’ genoemd werd. Voor mijn microfoon liet ik op een ochtend Sabaanse schoolkinderen op straat het *Wilhelmus* zingen voor de Nederlandse radio, toen Bea net de hoek om kwam en mij voor ‘koloniaal’ uitschold. De mensen op Saba wilden dat het eiland een ‘kroonkolonie’ van Nederland zou worden, en dat vond ik raar. Elk volk moest toch onafhankelijk

PREMIER DE QUAY EN MINISTER LUNS ALS PAPOEA'S MET PENISKOKERS – SPOTPRENT VAN DE SOCIALISTISCHE STUDENTENVERENIGING POLITEIA, 1961. COLLECTIE BERT VUIJSJE

willen zijn? Ik droomde van Saba als soeverein republiekje, met mij als de algemeen geliefde gezaghebber.

We reisden door naar Paramaribo en kwamen er aan toen de Nationale Partij Kombinatie (NPK), die overwegend uit Creolen bestond en aangevoerd werd door Henck Arron, de verkiezingen won. Alle jonge intellectuelen en kunstenaars die we ontmoeten, vierden het als een doorbraak naar betere tijden: weg met de macht van 'Lachmon van Oranje', zoals de politiek leider van de Hindostanen smalend genoemd werd omdat hij zo gesteld was op goede betrekkingen met Nederland. In de euforie van dat moment besloot Bea, zelf gemengd Creools-Hindostaans, spontaan te remigreren naar haar geboorteland. Drie maanden later verkondigde Arron in een radiorede dat het land binnen tweeëntwintig maanden onafhankelijk zou worden.

Een paar jaar later werd ik op Aruba in de *knoek*, het barre binnenland, rondgeleid door een man die zichzelf een 'echte Arubaan' noemde. Hij was licht getint, verweerd door de zon, van indiaanse afstamming, en ik was geschokt door zijn onversneden vooroor-

delen tegen 'negers'. De echte Arubanen wilden los komen van Curaçao en zijn zwarte bevolking, maar niet los van Nederland, en ook dat vond ik raar.

Toen het na de onafhankelijkheid met Suriname bergafwaarts en van kwaad tot erger ging, rezen de twijfels: was het verbreken van de koloniale banden echt altijd het beste voor een land? Hadden de Antillianen niet het volste recht een blijvende band met Nederland te prefereren boven een ongewisse en doorgaans weinig voorspoedige soevereiniteit, zoals ze bij elk referendum en iedere opiniepeiling in overweldigende meerderheid te kennen gaven? Bea was Suriname toen alweer ontvlucht, nog verder Zuid-Amerika in. De Bijlmermeer had inmiddels een slechte naam gekregen door de vele Surinamers die zich er op de vlucht voor de onafhankelijkheid gevestigd hadden en van wie sommigen tot misdaad vervielen. Om haar van die dubieuze reputatie te verlossen werd de buurt toen Amsterdam-Zuidoost genoemd.

In de zomer van 1982 schreef ik een artikelenreeks over Nederlands Nieuw-Guinea, dat toen precies twintig jaar eerder was overgedragen aan de Verenigde Naties, die het spoedig zouden doorgeven aan Indonesië. Het werd in boekvorm uitgegeven onder de titel *Ons laatste oorlogje*. Ik sprak met tientallen betrokkenen – oud-ministers, veteranen, voormalige bestuursambtenaren, missionarissen en zendelingen – en raakte onder de indruk van het idealisme en de opofferingsgezindheid waarmee Nederlanders gepoogd hadden het gebied in de jaren vijftig en zestig een sprong van enige eeuwen in de vooruitgang te laten maken. Een beetje jaloers werd ik ervan: zij waren als jongemannen gestationeerd in gebieden waar nooit eerder een blanke was geweest om er aan mensen die nog in het stenen tijdperk leefden de pax Neerlandica te brengen, een begin van bestuur, onderwijs en gezondheidszorg. En ik voelde me beschaamd tegenover de Papoea's die ik interviewde. Zij hadden geloofd in onze belofte van zelfbeschikkingsrecht die wij nooit waar hadden kunnen maken. Nu woonden ze in Nederland of elders in Europa, bijvoorbeeld in een vluchtelingenkamp bij Stockholm, waar een van hen de slotzin van het boek uitsprak: 'De belofte die Nederland ons deed was als de kus die

Judas aan Jezus gaf? Ik sprak hem niet tegen, maar vroeg mij af wat Nederland dan had moeten doen: een oorlog voeren met Indonesië om het behoud van Nieuw-Guinea? We waren al tot op de rand van oorlog gegaan!

Drie jaar later werd ik opgebeld door een tandtechnicus uit Eindhoven, die als dienstplichtig militair in het gebied had gediend en het niet meer uit zijn hoofd kon zetten. Hij wilde erheen terug om een televisiefilm te maken en had mij daarvoor als reporter nodig. We trokken een professionele filmer aan en togen met een 8 mm-camera naar Irian Jaya, zoals het toen heette. Journalisten werden in het gebied niet toegelaten, dus deden we of we toeristen waren. Wekenlang trokken we door het binnenland dat 'mensonvriendelijk' genoemd wordt: een vochtige jungle, meestal gehuld in nevels, waar je ook op grote hoogte nog tot je enkels in de modder zakt. Ik voelde me weer gegeneerd als we een nederzetting naderden en Papoea's ons opgetogen tegemoet kwamen: kijk, daar keerden de Nederlanders eindelijk terug om alsnog hun belofte in te lossen!

Na een dagenlange voettocht vanuit de Baliemvallei zagen we in de zon het gegolfd plaatijzer schitteren van een dorpje waar zendelingen, afkomstig van de Zuid-Hollandse eilanden, het gereformeerde geloof van onze vaders predikten. Ze wilden alleen gefilmd worden als ze het zogenaamd niet merkten, want televisie was voor hun achterban in Nederland het satansoog. De rieten rokjes van de vrouwen waren hier een decimeter langer dan in andere dorpen. In het bos wezen de Papoea's ons de overwoekerde poort naar een onderaardse gang, die toegang zou verschaffen tot de onmetelijke rijkdommen in de schatkelders van het paleis van koningin Juliana; haar naam kenden ze nog maar al te goed. Jammer genoeg was iemand er lang geleden met de sleutel vandoor gegaan, maar zijn terugkomst werd nog elke dag verwacht. Zo had het aloude volksgeloof in witte mannen die over de bergen zijn weggetrokken maar ooit zullen terugkeren om het eeuwig heilrijk te doen aanbreken, zich verbonden met de herinnering aan het Nederlandse bewind en de belofte van een eigen land voor de Papoea's.

ZENDELING C.G. VREUGDENHIL DOOPT PAPOEA'S IN HET BINNENLAND VAN NIEUW-GUINEA, OMSTREEKS 1980

De film waarin de reis resulteerde, heette *Een Hollandse erfenis*. Je zag onder meer hoe achter een winkel in de heuvels aan de baai bij de hoofdstad Jayapura, het vroegere Hollandia, een Ambonese winkelier, voormalig boordschutter bij de Nederlandse en Indonesische marine, zichzelf op een amechtig traporgeltje begeleidde terwijl hij liedjes zong uit een vergeeld exemplaar van *Kun je nog zingen, zing dan mee*. Bij twee schipbreuken had hij het weten te redden: 'Mijn boek, mijn boek, mijn grote boek!' In het hooggebergte zag je honderden Papoea's in feesttooi en peniskokers met krijgisdansen een jubileum van de zending vieren. Kort voordat de film op televisie vertoond werd, dansten Papoea's onder aanvoering van de zoon van de oude Papoealeider Marcus Kaisiepo in rieten rokjes op straat voor de VARA-studio in Hilversum om er tegen te protesteren. Het was februari en het vroom dat het kraakte, maar zij trotseerden de kou om op te komen voor de waardigheid van hun volk, die wij volgens hen met onze film schonden door het als primitief voor te stellen.

Enige jaren later kwam ik voor zonsopgang met de veerboot uit Ambon op het eiland Buru aan. Uit de luidsprekers van een koffietentje schalde *De klok van Arnemuïden* over de baai van Namlea. Aan de tafeltjes zaten jonge Indonesische militairen met stenguns op schoot. Je mocht Buru, een voormalig ballingsoord, niet bezoeken zonder vergunning, die wij niet hadden aangevraagd omdat ze aan een journalist toch geweigerd zou worden. Mijn opdracht was voor de VPRO-radio de herinneringen van de schrijver Pramoedya Ananta Toer, die elf jaar politiek gevangene was geweest op het eiland, zowel onder het bewind van Soekarno als onder dat van Soeharto, te toetsen aan de werkelijkheid. Ik had hem in Jakarta geïnterviewd. Hij was wereldvermaard door zijn vierluik over de koloniale tijd *Aarde der mensen* en werd genoemd voor de Nobelprijs. Als je hem in zijn eenvoudige woning aan een steeg in een kampong wilde bezoeken, moest je uitkijken dat de politie je niet in de smiezen had. Hij verstond mijn in het Nederlands gestelde vragen zonder moeite, beantwoordde ze in het Bahasa Indonesia dat ik dan liet vertalen waarna hij zijn antwoorden foutloos, zorgvuldig articulerend, in het Nederlands voorlas voor de microfoon. Vijfendertig jaar na de soevereiniteitsoverdracht waren er nog hoorbare sporen van de koloniale culturele invloed.

Van de herinneringen van Pramoedya bleek niet veel te kloppen. Hij had bij aankomst op Buru herten over de heuvels zien dartelen, maar vanaf de veerboot gezien was het eiland zo plat als een pannenkoek. Door de ongeplaveide hoofdstraat schreed, met opgeheven kop, een tamme kasuaris. Toen we de avond tevoren op Ambon een kaartje hadden gekocht voor het veer, moesten we op een formulier onze namen invullen, waarop de loketbeampte uitriep: 'Uw naam is Van Galen? Tromp, Evertsen, De Ruyter, De Kortenaer, Van Galen, Harer Majesteits Van Galen!' Hij was kanonnier geweest op deze Nederlandse oorlogsbodem en zei met rollende r's: 'Mooi schip, meneer, zó trots.'

Schuld en schaamte

Over de West schreef ik het boek *Kapotte plantage. Een Hollander in Suriname*. Veel Surinamers namen mij die titel kwalijk, zoals

mij werd ingepeperd toen ik voorzitter werd van een debatgezelschap met vooral Surinaamse en Antilliaanse leden. De meesten waren voormalige nationalistes, die ons Nederlanders aansprakelijk stelden voor het lot van hun land, een historisch onrecht dat rechtgezet moest worden, een ereschuld, de *white man's burden* van deze tijd. Zij mochten hun land zelf wel een *broko parnasi* noemen, een verlaten plantage, maar als een *bakra* (blanke) dat deed, getuigt het van gebrek aan respect en verantwoordelijkheidsgevoel: wie had het land eigenlijk kapotgemaakt? Het werden complete Poolse landdagen, vol oplaaierende emoties. Hadden zij gelijk met hun verwijten? Droegen ze zelf geen verantwoordelijkheid voor het lot van hun geboorteland?

Daarna schreef ik *Hetenachtsdroom* (over het Surinaamse nationalisme), *Het Suriname-syndroom* (over het beleid van de Partij van de Arbeid), *Laatste gouverneur, eerste president* (een biografie van Johan Ferrier, die voor en na de onafhankelijkheid in Suriname het hoogste ambt bekleedde, wat een unicum moet zijn in de wereldgeschiedenis), *De toekomst van het Koninkrijk* (over de Nederlandse Antillen) en een hoofdstuk in *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* waarvoor het onafhankelijke Suriname na 1975 als 'proefpolder' had gediend.

De grilligheden in het beleid gingen mij steeds meer intrigeren. Waarom had Nederland in de Oost een geleidelijke dekolonisatie nagestreefd en moest de West een kwarteeuw later zo spoedig mogelijk onafhankelijk worden? Waarom wilde het Indonesië achterlaten als een federale staat en wees het voor de Antillen de federale staatsvorm af? Waarom maakte het zich, tot op de rand van oorlog toe, sterk voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's maar ontzegde het dit lang aan de Arubanen? Waarom ijverde het voor een volksstemming over de toekomst van Nieuw-Guinea, maar wees het een referendum over de onafhankelijkheid van Suriname van de hand?

In de loop van die 65 jaar leek de geschiedenis van de Nederlandse dekolonisaties steeds meer een zaak van nationale schande te worden. De 'politioenele acties' die bedoeld waren om orde en rust in 'ons Indië' te herstellen alvorens het land ontvoogd kon

worden, heten nu steevast ‘koloniale oorlogen’, en gebeurtenissen die eerst als ‘excessen’ werden aangeduid, werden als ‘oorlogsmisdaden’ bestempeld. Als algemeen aanvaard feit gold langzamerhand dat Nederland zich vier jaar lang hardnekkig en hardhandig verzet heeft tegen de Indonesische onafhankelijkheid, maar dat het Suriname juist achteloos snel ‘de onafhankelijkheid in geduwd’ heeft. Het zou de Surinamers ‘in de steek gelaten’ hebben zoals het eerder de Papoea’s in de steek liet.

Zo stolde de historie van de dekolonisaties tot een aantal als vaststaand aangenomen waarheden die zich in het Nederlandse publieke geheugen hebben vastgezet, en waarin schuld en schaamte overheersten. De historicus H.L. Wesseling noemt het een *accepted truth*: Nederland heeft het slecht gedaan.

Over die vragen schreef ik dit boek: hoe zijn de innerlijke strijdigheden in het Nederlandse dekolonisatiebeleid te verklaren? En: deed Nederland het zo slecht?

DEEL I

HET ONTSTAAN
VAN EEN NEDERLANDS
WERELDRIJK

‘ALS EEN ZEILSCHIP ONDER VOLLE TUIGAGE’

Een rede van koningin Wilhelmina

De dekolonisatie van het Nederlandse wereldrijk begint op 6 december 1942, als koningin Wilhelmina zich op de vijfde verdieping van Stratton House in Londen via Radio Oranje tot haar onderdanen overal op aarde richt. In haar rijk gaat de zon nooit onder: als bij de vuurtoren op de westpunt van Aruba het donker invalt, wordt het op Nieuw-Guinea alweer licht. In Nederlands-Indië is een nieuwe dag al aangebroken als de koningin de studio betreedt en daar komt haar toespraak dan ook bekend te staan als de 7 decemberrede. Deze datum zal terugkeren in de naam van een Nederlandse legereenheid, die vier jaar later naar de Indische archipel gezonden wordt. Deze moet het opnemen tegen Indonesische nationalisten die het onmiddellijke vertrek van Nederland als koloniale mogendheid eisen en een eigen staat geproclameerd hebben. De 7 decemberdivisie dient er ‘rust, orde en veiligheid’ te herstellen opdat de belofte waargemaakt kan worden die de koningin in 1942 heeft gedaan: een zelfstandig Indonesië in een vrijwillig verband met Nederland.

Wilhelmina neemt het woord op de avond voor de dag waarop een jaar eerder, op 7 december 1941, de Japanse luchtmacht de

KONINGIN WILHELMINA ACHTER DE MICROFOON VAN RADIO ORANJE

Amerikaanse basis op Pearl Harbor heeft aangevallen. Hierdoor is Azië in de oorlog betrokken, die nu echt een wereldoorlog wordt. Er heeft in Engeland veel wind gestaan die dag. Kuiven en jaspanden waaien op als de bemanningen van drieënnegentig vliegtuigen van de Royal Air Force op hun bases naar de startbanen lopen. Ze gaan opstijgen om in het kader van Operation Oyster de Philipsfabrieken aan de Emmasingel in Eindhoven te bombarderen teneinde de productie van radarapparatuur voor het Duitse leger te schaden. Het is zondag en de meeste arbeiders zijn vrij, waardoor in het bedrijf weinig slachtoffers vallen, maar in omringende buurten worden honderdachtendertig mensen door bommen gedood. In Rotterdam wint Feyenoord die dag in een volle Kuip met 2-0 van Ajax door goals van Manus Vrouwdeunt en Jan Bens; het moet de match met tien man beëindigen als Bens aanstalten maakt eigenmachtig een niet-toegekende strafs chop te nemen en van het veld gezonden wordt.

De journalist en romancier A. den Doolaard, de voornaamste presentator en propagandist van Radio Oranje, heeft beschreven

hoe Wilhelmina ‘met majesteitelijke gratie als een zeilschip onder volle tuigage’ de Londense studio pleegt binnen te treden om achter de microfoon plaats te nemen. Op foto’s uit die jaren zien we de ‘Oude Dame’ achter het zware, hoge apparaat zitten: de kin geheven, de blik vastberaden, het papier met haar tekst in de hand, hoed op, bontkraag om, want brandstof is schaars en het is koud in het gebouw op de hoek van Piccadilly en Stratton Street waar de omroep van de Nederlandse regering in ballingschap gevestigd is. Den Doolaard vindt haar koppig en eigenzinnig, autocratisch en impulsief, maar wel een puik radiospreekster, al pleegt ze te luid te spreken. Maar met haar vaste stem, zonder te haperen, op een toonhoogte die aan haar woorden iets geagiteerds en een zekere urgentie geeft, weet ze haar landgenoten in bezet gebied te bezielen.

Maar die avond gaat het haar minder om haar onderdanen in Europa die onder Duitse bezetting leven, dan om de tientallen miljoenen in de Oost die de Japanse bezetter te verduren hebben en de enige honderdduizenden in de West die van een vijandelijke bezetting gevrijwaard zijn gebleven. En meer nog om diplomatieke meeluisteraars in de regeringsgebouwen te Washington. De Verenigde Staten hebben de oorlog in het kader gesteld van een strijd voor het zelfbeschikkingsrecht der volkeren en ze verwachten van de koloniale mogendheden onder hun bondgenoten een duidelijk signaal dat zij spoedig een einde zullen maken aan het kolonialisme.

Wilhelmina verklaart in haar toespraak dat het in de bedoeling van de Nederlandse regering ligt om ‘na de bevrijding’ een rondetafelconferentie bijeen te roepen voor ‘gezamenlijk overleg over een voor de veranderde omstandigheden passende bouw van het Koninkrijk’. Zij wil daarover niet nader in details treden, dat moet te zijner tijd aan die conferentie worden overgelaten, maar zegt wel: ‘Ik ben overtuigd dat het Rijk na den oorlog zal kunnen worden opgebouwd op den hechten grondslag van volledig deelgenootschap, die de voltooiing zal betekenen van hetgeen zich in het verleden reeds heeft ontwikkeld.’ En zij vervolgt: ‘Ik weet dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan die niet gedragen worden door de vrijwillige aan-

vaarding en de trouw van de overgrote meerderheid der burgerij.’ Een klein tipje van de sluier over wat zij voor ogen heeft wil zij al wel oplichten: ‘Een Rijksverband waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met den wil elkander bij te staan, zullen behartigen.’

In Nederlands-Indië neemt nagenoeg niemand kennis van de rede, de Japanners beheersen er het radioverkeer met straffe hand en Radio Oranje kan niet ontvangen worden. Maar in Suriname en Curaçao (de Nederlandse Antillen dragen dan gezamenlijk nog de naam van het grootste der zes eilanden) luistert een kleine, politiek bewuste voorhoede met opgetogenheid naar de belofte die in haar woorden besloten ligt: zelfbestuur! Belangrijker echter is dat Wilhelmina’s rede in Washington goed ontvangen wordt, zozeer zelfs dat president Franklin Delano Roosevelt haar ten voorbeeld stelt aan de Britten.

Het had wellicht voor de hand gelegen als de regering zich na de Duitse inval in een van de koloniën had gevestigd en Wilhelmina haar gehoor van daaruit had toegesproken. In mei 1940 is inderdaad overwogen de regeringszetel van Den Haag te verplaatsen naar Batavia, Paramaribo of Willemstad. Artikel 21 van de Grondwet bepaalt dat de regering van Nederland zich nimmer buiten het Koninkrijk mag vestigen; in een uitzondering op deze regel is niet voorzien en vestiging in een der koloniën zou staatsrechtelijke complicaties voorkomen hebben. De grondwettelijke basis van de Nederlandse regering in ballingschap te Londen zal dan ook herhaaldelijk aangevochten worden, zij het zonder succes, vermoedelijk omdat de Britse rechters de Duitsers het genoeg niet gunnen dat een gevluchte bevriende regering onwettig verklaard wordt, waardoor Nederland in het geallieerde bondgenootschap buitenspel zou zijn komen te staan.

De koloniale hoofdsteden worden echter beschouwd als te ver van het moederland en de geallieerde bevelscentra gelegen, en bovendien voelt de koningin er absoluut niet voor domicilie te kiezen in de tropen. Ze meent niet bestand te zijn tegen de hitte en is

bang voor het grote scala aan besmettelijke ziekten die men er kan oplopen. Zij heeft, evenals haar voorgangers op de troon, nooit een voet in haar koloniën gezet en ontraadt ook haar schoonzoon en dochter ten stelligste erheen te gaan. Tot grote vreugde van de bevolking van Suriname en de Nederlandse Antillen slaan Bernhard en Juliana dit advies in de wind. Zij bezoeken deze landen in respectievelijk 1942 en 1943: het is de eerste maal sinds ruim een eeuw dat een lid van het Koninklijk Huis een Nederlandse kolonie aandoet. In Paramaribo spreiden volkswrouwen hun anisja's, de traditionele Creoolse hoofddoeken, op de grond uit voor de kroonprinses opdat zij eroverheen kan lopen. En nog tientallen jaren zal men in de West opgetogen herinneringen ophalen aan haar bezoek en dat van haar gemaal.

Het tekent de verhouding tussen het koningshuis en de koloniën: inniger van hun kant dan van de zijde van de Oranjes. Na de napoleontische tijd zijn de overzeese bezittingen het persoonlijk domein van de koning geweest; het parlement mag er zich pas na 1848 mee bemoeien. Koning Willem I interesseert zich wel voor hun winstgevendheid, maar gaat er nooit heen. Zijn kleinzoon Willem III, de vader van Wilhelmina, wordt door zijn onderdanen overzee uitbundig (en in strijd met de feiten) geëerd als hun bevrijder uit de slavernij. Bij het zilveren jubileum van de afschaffing der slavernij in 1888 verschijnt te Willemstad een feestbundel met de titel *Fiesta Willem III – Curaçao – Hulde uit Dankbaarheid* en in Paramaribo zingt men decennialang op 1 juli, de datum waarop de slaven vrij werden, *Wi fri, wi fri! Tangi Kownu Willem Dri* (Wij zijn vrij! Dankzij koning Willem III). Actieve belangstelling legt de vorst voor de koloniën niet aan de dag, laat staan dat hij de reis daarheen aanvaardt.

Een uitzondering in dat patroon is prins Hendrik de Zeevaarder, de derde zoon van Willem II. Hij bezoekt in 1835 de West en twee jaar later ook de Oost. In Indië ontmoet hij onder meer prins Diponegoro, de roemruchte aanvoerder uit de Java-oorlog die tot zeven jaar daarvoor gewoed heeft. De prins blijkt over een vooruitziende blik te beschikken: hij waarschuwt zijn vader dat het niet nog eens tot zo'n oorlog moet komen want dan 'zal een

AAN KONING WILLEM III

OP DEN 1 JULIJ 1863.

WIJZE: *Wien Neêrlands bloed* —.

Des Konings naam zij hooggeacht!
Den Koning dank gebragt!
Komt, zingen wij tot prijs van Hem
Met onverzwakte stem!
Hij maakte ons, arme Negers! vrij
Van schande en slavernij!
God! zeg en Koning Willem drie
Voor zooveel gunstbewijs!

DANKLIED VOOR DE BEVRIJDING UIT DE SLAVERNIJ

der beiden ten onder gaan: wij of de Javaan'. Geen inheems hoofd zal volgens hem daarna namelijk nog 'immer iets met ons te doen willen hebben'.

Daarna duurt het als gezegd nog ruim een eeuw voordat weer een lid van het vorstenhuis voet aan wal zet in de koloniën en wat regerende Oranjes betreft is dit zelfs pas voor het eerst in 1955 het geval, als de soevereiniteit over Nederlands-Indië al is overgedragen en koningin Juliana de rijksdelen in de West bezoekt om het Statuut in te huldigen, dat de betrekkingen tussen de landen van het Koninkrijk regelt op basis van zelfbestuur. Nog twintig jaar later vertellen de mensen op Saba over de halve dag dat zij er was alsof het gisteren gebeurde. Wel is er sprake van geweest dat Juliana's moeder als vorstin eens naar de Oost zou reizen. Gouverneur-generaal J.P. van Limburg Stirum wil het in 1919 erg graag en het comité 'De Koningin naar Indië' zamelt een kwart miljoen handtekeningen in als steunbetuiging aan het idee. Er ontbrandt een fikse discussie: zal haar eventuele bezoek geen aanleiding geven tot protesten en zo de 'rijkseenheid' schaden? Zal haar verschijning haar mystiek in de ogen van de inlander niet aantasten? De Dajaks op Borneo stellen zich de koningin voor als 'een viermaal levensgrote vrouw met ogen als schotels, enorme

KONINGIN JULIANA IN SURINAME, MET GOUVERNEUR KLAASESZ EN PREMIER FERRIER, 1955

tanden en geweldige borsten'. Aan zulk ontzag kan haar lijfelijke, weinig charmante verschijning slechts afbreuk doen. Maar zulke overwegingen zijn feitelijk van geen enkel belang, want Wilhelmina is allerminst van plan naar Nederlands-Indië te gaan.

Dit wil niet zeggen dat het koloniale rijk haar onverschillig laat. Minister Huib van Mook van Koloniën, een echte 'Indische jongen', geboren en getogen in de kolonie, die hartstochtelijk hoopt op een bestendige band tussen Nederland en zijn geboorteland Indonesië, merkt in Londen dat de koningin in dat opzicht nog aanzienlijk 'behoudender' is dan hij. Zelf stelt hij in het kabinet ook 'de vraag voorop of wij wel alles doen om zoo goed mogelijk Indië terug te krijgen' maar hij is zich ervan bewust dat Washington van Nederland een stap in de richting van dekolonisatie verwacht en dringt er in het kabinet herhaaldelijk op aan daarover een 'positieve verklaring' af te leggen. (Voor de bron van citaten zie de noten bij de wetenschappelijke academische versie van dit boek op www.atlascontact.nl/afscheidvandekoloniën, waar ook

de herkomst van andere gegevens en een meer uitgebreide literatuurlijst te vinden is.)

Premier Pieter Sjoerds Gerbrandy en de meeste ministers willen het laten bij een onverplichtende principeverklaring over toekomstige ontvoogding en de koningin houdt het nog vager. Als zij in augustus 1942 het Amerikaanse Congres zal gaan toespreken oefenen president Roosevelt en Gerbrandy beiden 'directe pressie' op haar uit om in principiële zin iets te zeggen over de toekomstige verhouding van Nederland tot zijn koloniën, maar zij hult zich in 'vage bewoordingen'. Het kost Van Mook dan ook bloed, zweet en tranen om haar te bewegen tot het uitspreken van haar rede van 6 december 1942, die niet dan onder 'het geknars van haar tanden' tot stand komt. Maar, en daar komt het op aan, ten slotte spreekt ze die rede uit

De betekenis van Wilhelmina's woorden is later gebagatelliseerd, als zouden ze slechts 'voor de bühne' zijn gesproken en alleen bedoeld zijn om de Amerikanen gunstig te stemmen. Volgens haar biograaf Cees Fasseur bewijst de vorstin niet anders dan 'lippendienst' aan het zelfbeschikkingsrecht, en de historici Gert Oostindie en Inge Klinkers noemen haar belofte 'schoorvoetend' en 'halfslachtig'. Maar de aankondiging van de Nederlandse regering bij monde van de vorstin dat een 'verband' tussen Nederland en zijn overzeese gebieden alleen zal worden voortgezet als 'vrijwillig aanvaard deelgenootschap' betekent in werkelijkheid niet minder dan de aankondiging van het einde van het Nederlands kolonialisme. Het kenmerk van kolonialisme is volgens alle definities de onderwerping aan vreemd gezag en een vrijwillig samengaan is daarmee niet verenigbaar. Het Nederlandse wereldrijk neigt ten einde.